

DÎVÂN-I HİKMET'TE YER ALAN HADİSLERİN KAYNAKLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

RESOURCE OF HADITS IN DIVAN-I HIKMET AND THEIR EVALUATION

AHMET YILDIRIM
PROF. DR.
YILDIRIM BEYAZIT Ü. İSLÂMÎ İLİMLER FAK.

ABSTRACT

Divan-i Hikmet Hodja Ahmed Yesevi is the most important work. One of the principles of Islam in this work, everyone Sufism delicacy in plain language that expressed in a manner understood, so have seen a short time accepted graciously, he lived and the subsequent process in each obama wisdom have become legible. Hodja Ahmed Yesevi work revealed that the ideas and thoughts of the Qur'an verses besides the Prophet. The Prophet (aw) were revealed by benefiting from the hadith. Divan-i Hikmet verses in this regard can be seen that the effect of determining the hadith are examined. When it was time for the wisdom tradition it has included in its original text and meaning. We Divan-i Hikmet this article, we will do the hadith narrates and we have identified in his assessment.

Keywords: Hodja Ahmad Yassawi, Divan-i Hikmet, Hadith, Sunnah, Resource, Evaluation.

ÖZ

Dîvân-ı Hikmet Hoca Ahmed Yesevî'nin en önemli eseridir. O bu eserinde İslâmiyet'in esaslarını, tasavvufun inceliklerini sade bir dille herkesin anlayacağı tarzda ifade etmiş, bu yüzden kısa zamanda hüsnükabul görmüş, yaşadığı dönem ve daha sonraki süreçte her obada hikmetler okunur hâle gelmiştir. Hoca Ahmed Yesevî eserde ortaya koyduğu fikir ve düşüncelerini Kur'ân âyetleri yanında Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hadislerinden istifade ederek ortaya koymuştur. Bu itibarla Dîvân-ı Hikmet'teki beyitler incelendiğinde hadislerin belirleyici etkilerinin olduğunu görmek mümkündür. O zaman zaman hikmetlerinde hadislere orijinal metin ve meal olarak yer vermiştir. Biz de bu makalemizde Dîvân-ı Hikmet adlı eserinde tespit ettiğimiz hadislerin tahrîc ve değerlendirmesini yapacağız.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet, Hadis, Sunnet, Kaynak, Değerlendirme.

Giriş

Hoca Ahmed Yesevî, İslâm dini ve Hz. Peygamber'le yeni tanışma durumunda olan konargöçer Türk boylarına, onların rahat şekilde anlayacağı bir dille hikmet adını verdiği şiirlerini dile getirmiş, onlara ihtiyaçlarına göre Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'ten mesajlar sunmaya çalışmıştır. Bu mesajlar onun tarafından şiirler şeklinde dile getirilmiş, ayrıca okuma yazma bilmeyen halk kitleleri tarafından da kolayca ezberlenerek başka bölgelerdeki insanlara şifahî olarak nakledilebilmiştir. Aslında Hoca Ahmed Yesevî'nin izlediği metot geniş kitlelere ulaşmak için ortaya konan etkili bir yoldur. Onun Dîvân-ı Hikmet adlı eseri bu şekilde ortaya çıkmış ve önemli eseridir. Eser dikkatle incelendiği zaman eserde yer alan hikmetlerin birçoğunda devrinin ya da daha önceki dönem Türk kültür ve inanışının izleri yanında, Sünnet ve hadisin tesirini açıkça görmek mümkündür. Hoca Ahmet Yesevî de şiirlerinde zaman zaman hadislerle de yer vermiştir. Eğer yakından bir tespitle sıralama yapmak gerekirse, bu hikmetlerde hadislerin şu üç metotla kullanıldığını görmekteyiz:

- 1- Hz. Peygamber (s.a.s.)'e atfedilen orijinal hadis metinleri,
- 2- O (s.a.s.)' nun ağzından nakledilen hadis mealleri,
- 3- Telmih şeklinde ifadeler¹

Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetleri incelendiğinde Hz. Peygamber'in hadislerine, daha çok telmihlerde bulunduğu görülecektir. Ancak hangi hadise telmih edildiği tam bilinemediği için bu tür telmihlerin tahrîc ve değerlendirmesi yapılmayacak, hikmetlerde metin, mana şeklinde yer alan hadislerin tahrîc ve değerlendirmesi yapıla-

¹ Nevzat Aşık, "Yesevî'nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri", *Ahmed-i Yesevî*, haz. Mehmed Şeker-Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 377.

caktır. Yeri gelmişken Hoca Ahmed Yesevî'nin sahip olduğu hadis bilgisi ve birikimiyle ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır. Onun hadis bilgisi ve birikimiyle ilgili somut ve doğrudan açık bilgilere sahip değiliz. Ayrıca onun bu yönünün olup olmadığına dair malumatı ondan bahseden kaynaklarda da belirgin şekilde bulamamaktayız. Kaynaklarda sadece hocası Şeyh Yûsuf Hemedânî'nin, bir mutasavvıf olduğu kadar bir hadis âlimi olduğu bilgisi bulunmaktadır.² Bu bilgiden hareketle Yesevî'nin şiirleri ve öğretilerinde, Kur'ân yanında hadislerin belirleyici etkilerinin kaynağı, bu hadis bilgininden aldığı derslere dayandırılmaktadır.³

Dîvân-ı Hikmet'te yer alan hadislerin durumu ve Hoca Ahmed Yesevî'nin sahip olduğu hadis bilgisi ve birikimiyle ilgili genel tespitten sonra şimdi eserinde yer alan ve ona kaynaklık eden ve bu hikmetlerde metin, mana şeklinde yer alan hadisleri tespit ve değerlendirmeye geçebiliriz.

Dîvân-ı Hikmet'teki Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi

a) Dîvân-ı Hikmet'te Hadis Olarak Takdim Edilen ve Orijinal Metin Şeklinde Yer Alan Sözcükler

Burada hadislerin tespiti, kaynaklarına işaret ve tahrîc çalışması esnasında şöyle bir uygulama takip edilecektir: Hadis, önce Dîvân-ı Hikmet'te hangi hikmette nasıl geçtiği belirlendikten sonra ilgili beyit verilecektir. Akabinde hadisin tahrîc ve değerlendirmesi yapılacaktır. Hadislerle alakalı değişik yorumlara yeri geldiğinde temas edilecektir.

1- “Ölmeden Önce Ölünüz.”

Yesevî bu rivayeti bazen Türkçe bazen orijinal Arapça metni ile bazen de Türkçe manasıyla pek çok hikmetinde zikretmiştir.

“Mûtû kable en temûtû” hadisi var,
O âlemin fahri Resul söylemedi mi?
Mustafa'nın sözünü şimdi okumadın,
Sen kabullenmesen, öncekiler kabullenmedi mi?⁴

Akıllı isen kabristandan haber al
Ben de şunlar gibi olmam deyip ibret al
“Ölmeden önce ölünüz”e göre amel eyle

² Muhammed b. Ahmed ez-Zehbî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, tahk. Şuayb Arnaut-M. Nuaym Araksusî, Beyrut 1996, c. XX, s. 66-68.

³ Arif Ersoy, “Hoca Ahmed Yesevî'nin Sosyal Yapılanmaya Yönelik Yaklaşımları”, *Ahmed-i Yesevî*, haz. Mehmet Şeker-Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İst. 1996, s. 92.

⁴ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 371.

Bu hadisi fikreyleyip öldüm ben işte.⁵

Âşıklığın kolay işi, baş verme
Mansûr gibi kendinden geçip cân verme
“Mûtû kable en temûtû” toprak olma
Âşıkları ölmeden önce ölür imiş.⁶

Tahrîc ve Değerlendirme

Genellikle tasavvuf literatüründe yer alan ve bu literatürde hadis diye kabul edilen bu rivayet, hadis kitaplarında tespit edilememiştir. Ancak mevzû ve zayıf hadisleri toplayan eserlerde mevcuttur. Bu eserlerin hepsinde İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1447) 'ye atıf yapılarak “Böyle bir hadis sabit değildir.” şeklinde nakilde bulunulmuştur.⁷ Bunlar arasında Aliyyü'l-Kârf, “Ben de derim ki; bu sûfîlerin kelâmıdır. Manası, mecburî ölüm gelmeden önce kendi ihtiyarınızla ölünüz, demektir. İhtiyarî ölümden maksat ise, ölmeden önce, nefis ve şehvetlerinizin esiri olmaktan ve bunlarla meydana gelen hata ve gaffetlerden kurtulunuz.” şeklinde bir açıklama yapmaktadır.⁸ Bu söz de bazı eserlerde yer alan ve mutasavvıflar tarafından gerçek fizikî ölüm gelmeden önce nefsi ve onun zevklerini öldürmek manasında kullanılan bir ibaredir. Rivayetin Hz. Peygamber tarafından söylendiği sabit değildir.⁹

2- “Fakirlik Benim İftiharımdır. Ben Onunla Övünürüm.”

Yesevî bu rivayeti orijinal Arapça metni ile birçok hikmetinde zikretmiştir.

Muhabetin pazarında sevda kılsam,
“Fakru fahrî” melâmetini orada tartsam,
İki âlem sevdasını gözden salsam,
Didar için ölmeden önce ölmeyim mi?¹⁰

⁵ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 96.

⁶ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 243.

⁷ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed es-Schâvî, *el-Makâsidü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehera ale'l-elsine*, tahk. Muhammed Osman el-Hist, Beyrut 1985, s. 682 (h. no: 1213); Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amme'steherâ mine'l-ehâdisi alâ elsineti'n-nâs*, Beyrut 1351, c. II, s. 290 (h. no: 2669); Ebü Abdillâh Muhammed b. Dervîş b. Muhammed el-Hût el-Beyrutî, *Esne'l-matâlib fî ehâdisi muhtelifeti'l-merâtib*, tahk. Abdurrahmân Muhammed bin Dervîş el-Hût el-Beyrutî, Beyrut 1991, s. 482 (h.no: 1542).

⁸ Aliyyü'l-Kârf, *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevdûa*, tahk. Muhammed Lütfî es-Sabbâğ, Beyrut 1986, s. 348 (h.no: 539).

⁹ Nevzat Aşık, “Yesevî'nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi”, s. 386.

¹⁰ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 326.

Dünyayı sevmek hataların başıdır,
O Mustafa bizi ağâh kılmadı mı?
“el-Fakru fahrî” diye Tanrı Resulü,
Kadir’inden dervişliği almadı m? ¹¹

Tahrîc ve Değerlendirme

Rivayetın senet ve metin olarak hadis kaynaklarında tespiti mümkün olmamıştır. Genellikle zayıf ve mevzû hadisleri ihtiva eden eserler, İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1447) “Mevzû ve batıldır.” dediğini naklederler.¹² İsmail Hakkı İzmirli bu rivayeti tasavvuf kitaplarında Nebî'nin hadisi olarak gösterilen rivayetler içerisinde bulunduğunu belirterek hadisçiler yanında Nebî'nin hadisi olmadığını belirtir.¹³ Rivayetın mevzû olduğu açıktır.

3- “Dünya Sevgisi Bütün Hataların Başıdır.”

Yesevî bu rivayeti aşağıdaki hikmetinde zikretmiştir:

Dünyayı sevmek hataların başıdır,
O Mustafa bizi ağâh kılmadı m? ¹⁴

Tahrîc ve Değerlendirme

Beyhakî rivayeti mürsel olarak Hasan Basrî'den nakletmiş¹⁵, Aclûnî, İbnü'l-Ğaras'ın rivayeti zayıf kabul ettiğini zikretmiş, İbn Ebi'd-Dünyâ, Kitâbu zemmi'd-dünyâ'da rivayet etmiştir.¹⁶ Aclûnî, İbn Teymiye ve Sağâni'den bunun sebeplerini naklederek rivayetın mevzû hadisler içinde yer aldığını belirtmiştir.¹⁷ Bu durum rivayetın çok zayıf veya mevzû olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

4- “Dünya Leş, Onu İsteyenler De Leş Peşinde Koşan Köpekler (Gibidir.)”

Yesevî bu rivayeti aşağıdaki hikmetinde zikretmiştir:

Aşk ateşine yanan aşığın rengi uçar
Âhirete doğru çekip alıp burada geçer

¹¹ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 383.

¹² Sehâvî, *Mekâsîd*, s. 480 (h.no: 745); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, c. II, s. 87 (h.no: 1835); Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâr*, s. 254 (h.no: 320); Derviş el-Hût, *Esne'l-meâtîb*, s. 303 (h.no: 976).

¹³ İsmail Hakkı İzmirli, *Siyer-i Celîle-i Nebevîyye*, İstanbul 1332, s. 96.

¹⁴ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 383.

¹⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el- Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, tahk. Muhammed es-Saîd b. Besyonî Zağlol, Beyrut 1990, c. VII, s. 338 (h.no: 10501).

¹⁶ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî, *Kitâbu zemmi'd-dünyâ*, tahk. M. Abdülkâdir Ahmed Atâ, Beyrut 1993, s. 16 (h.no: 9).

¹⁷ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, c. I, s. 344-45 (h.no: 1099); Sağâni, *a.g.e.*, s. 37 (h.no: 37).

Burada olan düğümlerini orada açar
Resul dünya leştir dedi bıraktım ben işte¹⁸

Tahrîc ve Değerlendirme

Sağânî, rivayetin mevzû olduğunu belirtmiş¹⁹, Aclûnî ise Sağânî'nin “Bu rivayet mevzûdur, bu ifadenin manası doğru olsa da hadis değildir.” dediğini nakletmiştir.²⁰ İzmirli bu rivayeti tasavvuf kitaplarında Nebî'nin hadisi olarak gösterilen rivayetler içerisinde bulunduğunu belirterek hadişçiler yanında Nebî'nin hadisi olmadığını belirtir.²¹ Ebû Tâlib el-Mekkî rivayeti Hz. Ali'nin sözü olarak rivayet etmiştir.²² Buna benzer bir rivayette Hz. Ali şöyle der; “Dünya leş gibidir. Kim onu isterse köpeklerle birlikteliğe sabretsin.”²³ Sonuç olarak bu sözün hadis olmadığı görülmektedir.

5- Enes'den Rivayet Edildiğine Göre Resûlullah (s.a.s.) Şöyle Buyurdu: “İlim Talep Etmek Her Müslümana Farzdır.”

Benzer başka bir rivayette ise: “İlim Çin gibi uzak ülkelerde de olsa onu elde etmek için peşine düşünüz. İlim talep etmek, hiç şüphesiz, her Müslümana farzdır” şeklinde geçmektedir.

Yesevî bu rivayeti orijinal Arapça metni ile aşağıdaki hikmetinde zikretmiştir:

Erkek ve kadına, oğul-kıza ilim farz dedi,
“Talebü'l-ilmî farîzatun” deyip Resul söyledi,²⁴

Tahrîc ve Değerlendirme

Birinci rivayeti İbn Mâce rivayet etmiş, Zevâid'de ise isnadının zayıf olduğunu belirtmiştir.²⁵ Heysemî ise bu rivayetin çeşitli tariklerine yer vermiş, her bir rivayetin durumu ile ilgili değerlendirmeler yapmış, isnadlarında zayıf, bilinmeyen kişiler ve yalancılar olduğunu belirtmiştir.²⁶ Bundan

¹⁸ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 91.

¹⁹ Ebû'l-Fezâil Râdiyüddîn Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sâgânî, *Mevzûâtü's-sağânî*, tahk. Necm Abdurrahman Halef, Beyrut 1985, s. 38.

²⁰ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, c. II, s. 294, (h. no:56).

²¹ İzmirli, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, s. 97.

²² Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, Dâru Sâdır, trz., c. I, s. 244.

²³ Benzer rivayet için bkz. Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-Esbehânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, Dâru'r-Reyhân li't-Turâs, Kahire trz., c. VIII, s. 238.

²⁴ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 349.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut trz., “Mukaddime”, 17 (I, 81, h. no: 224).

²⁶ Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecmeü'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut trz., c. I, s. 119,120.

dolayı rivayete son derece ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

İkinci rivayeti ise Hatîb, Târîhu Bağdâd adlı eserinde rivayet etmiş ve Ebû Atike'nin sika olmadığını söylemiş²⁷; İbn Arrâk ise İbn Hibbân'ın rivayete "Bâtıl ve aslı yoktur." dediğini nakletmiş²⁸, Elbânî de bâtil olduğunu söylemiştir.²⁹ Bâtıl ve aslı olmadığı açıktır.

6- "Hayâ imandandır."

Yesevî bu rivayeti aşağıdaki hikmetinde zikretmiştir:

Ulu küçük yâranlardan edeb gitti
Kız ve zavıf gençlerden hayâ gitti
"Hayâ imandandır" deyip Resul söyledi
Hayâsız kavim acaipler oldu dostlar³⁰

Tahrîc ve Değerlendirme

Yukarıda bir kısmı zikredilen hadisin hadis kitaplarında geçen şekli şöyledir: Ebû Hureyre'den Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "*İman yetmiş veya altmış küsur şubeden ibarettir. Bunların en üstünü "Lâ ilâhe illallâh" demek, en aşağısı da insanlara zarar veren şeyleri yoldan kaldırmaktır. Hayâ da imandan bir şubedir.*"

Hadisi Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce eserlerinde rivayet etmişlerdir.³¹

7- "Yalancı Ümmetinden Değildir (el-Kezzâbu lâ ümmetî)"

Yesevî bu ibareyi orijinal Arapça metni ile aşağıdaki hikmetlerinde zikretmiştir.

"el-Kezzâbu lâ ümmetî" dedi Server

²⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trz., c. IX, s. 364.

²⁸ Ebû'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Muhammed b. Alî el-Kinânî ed-Dımaşkî, *Tenzihu's-şeriatî'l-mefû'a ani'l-ehâdîsi's-şeniati'l-mevdûa*, tahk. Abdülvehhâb Abdullatif, Abdullah Muhammed es-Sıddîk, Beyrut 1981, c. I, s. 258.

²⁹ Nâsırüddin el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe ve'l-mevzûa ve eseruha's-seyyiu fi'l-ümme*, Riyad 1988, c. I, s. 600-609 (h. no: 416).

³⁰ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 212.

³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cü'fî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul trz., "İmân", 3; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut 1983, "İmân", 58; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, haz. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut 1988, "Sünnet", 14; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sahih*, tahk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut 1987, "Birr", 80; "İmân", 16; Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, tahk. Mektebu Tahkîki't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1992, "İmân", 16; İbn Mâce, "Mukaddime", 9.

Bu sözlere yol verici Hâdî, Rehber
Yalancıya ümmet demez O Peygamber
Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim³²

Tahrîc ve Değerlendirme

Hadis kaynaklarında “Yalancı ümmetimden değildir.” şeklinde geçen herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır. Bu söz de metin olarak mevzû hadislerdendir. Ancak manası doğru olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamberin dilinde yalan söz ve yalana şahitlik büyük günahlardandır, yalan söyleyen kimse dinden çıkmaz, ama günahkârdır. Onun olgun anlamda bir mümin ve ümmet olduğunu Resûlullah’ın sünneti üzere bulunduğunu söylemek mümkün değildir.³³ Ancak İmam Mâlik’in el-Muvattâ da “*Mümin yalancı (kezzâb) olur mu? (Peygamber) dedi: Hayır*”³⁴ hadisi yer almaktadır.

8- “Her Gün Son Bulacaktır (Kullu yevmin beturun)”

Yesevî bu ibareyi orijinal Arapça metni ile aşağıdaki hikmetinde zikretmiştir:

“Kullu yevmin beturun” dedi Hakk Mustafa;
Ümmet olsan, kulak verin, vefalılar
İyilerin ecirini verir, kötüye ceza
Kıyamet günü cezalarını çeker dostlar.³⁵

Hoca Ahmed Yesevî bu beyitinde nihayet dünyanın da bir ömrü olduğunu, bunun da bir gün sona ereceğini, kıyamet gününün geleceğini ve mahkeme-i kübrâda hesaplaşmanın olacağını, iyilerin ecir, kötülerin de ceza ile karşılaşacaklarını ifade etmek için kullandığı³⁶ anlaşılmaktadır.

Tahrîc ve Değerlendirme

Hadis kaynaklarında “Kullu yevmin beturun” şeklinde geçen herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır. Yani Hz. Peygamber tarafından söylendiği sabit değildir. Ancak mana olarak doğru olabilir. Her canlının ömrü nasıl son

³² Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 166.

³³ Nevzat Aşık, “Yesevî’nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi”, s. 386.

³⁴ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-II, Dâru'l-Hadis, Kahire trz., “Kelâm”, 19. Hadisin tamamı şöyledir: *Safvân İbnu Süleym anlatıyor: “Ey Allah’ın Resulü! Mümin korkak olur mu?” diye sorduk. “Evet!” buyurdular. “Peki cimri olur mu?” dedik, yine: “Evet!” buyurdular. Biz yine: “Peki yalancı olur mu?” diye sorduk. Bu kez: “Hayır! buyurdular.”* Muvatta, “Kelâm”, 19, c. II, s. 990.

³⁵ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 208.

³⁶ Nevzat Aşık, “Yesevî’nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi”, s. 384.

bulacaksa, günler, geceler, haftalar, aylar ve yıllar da bitecektir.³⁷

9- “Benim Allah İle Beraber Olduğum Öyle Bir Vakit Vardır Ki, Benimle Birlikte O Vakit İçine Ne Bir Mukarreb Melek Ne De Bir Mürsel Nebî Sığar.”

Yesevî bu rivayeti kısmen orijinal Arapça metni ile aşağıdaki hikmetinde zikretmiştir:

“Lî me’ Allah” makamına varmayınca
 “En temûtû” sarayına girmeyince
 “Fenâfillah” deryasına batmayınca
 “Bekâbillah” gevherinden alsa olmaz³⁸

Tahrîc ve Değerlendirme

Buradaki şekliyle şöhret bulan bu söz daha çok Duâfâ ve Mevdûât kitaplarında yer almaktadır. Rivayeti, ilk dönem sûfilerinden olan Kuşeyrî, Risâle ’sinde³⁹ “Benim Allah ile öyle vaktim vardır ki, Rabb’imden başkası oraya sığmaz.” şeklinde sened ve kaynak göstermeden hadis diye nakleder. Sehâvî, Aliyyü’l-Kârî, Aclûnî ve Derviş el-Hût’un⁴⁰ verdiği müşterek bilgiye göre: “Bu söz tasavvuf ehlinin dillerinde dolaşan ve aslı belirtilmeyen ve senedi olmayan bir sözdür. Bunu Kuşeyrî, Risâle ’sinde zikretmiştir” denmektedir. Ayrıca İzmirli İsmail Hakkı bunun gibi hadislerin muhaddisler yanında Nebî’ nin sözü olmadığını söylemiştir.⁴¹ Bu bilgiler çerçevesinde rivayetin hadis olmadığı anlaşılmaktadır.

10- “Her Müttaki Âlimdir (Kullu Muttakî Âlimun)”⁴²

Yesevî bu rivayeti kısmen orijinal Arapça metni ile aşağıdaki hikmetinde zikretmiştir:

“Küllî Muttaki âlimen” diye söyledi Resul

³⁷ Nevzat Aşık, “Yesevî’ nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi”, s. 384.

³⁸ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 261 (Hikmet 122).

³⁹ Ebü’l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Kuşeyri Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1981, s. 212.

⁴⁰ Sehâvî, *Mekâsidü’l-hasene*, s. 565 (h. no: 926); Aliyyü’l-Kârî, *el-Esrârü’l-merfu’ a*, s. 291; Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, c. I, s. 173 (h.no: 2159); Derviş el-Hût, *Esne’l-metâlib*, s. 386 (h.no: 1216).

⁴¹ İzmirli İsmail Hakkı, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, s. 97.

⁴² İlgili beyitte “Küllî muttaki âlimen” şeklinde geçen metnin Arapça eksik ve bir anlam ifade etmediğini düşünerek muhtemel metnin Kullu muttaki âlimun olabileceği kanaatini taşımaktayız. Bu yönüyle *Dîvân-ı Hikmet*’ in neşir ve tercümelelerinin pek çok eksiğin bulunduğu söyleyebiliriz.

Ey Kul Ahmed bu hadisi eyle kabul
Suyri halkı kabul eylemeyip oldu melûl
Câhil halkı pîr değerini ne zaman bilir?⁴³

Tahrîc ve Değerlendirme

Hadis kaynaklarında “Küllî müttaki âlimen” şeklinde geçen herhangi bir hadise rastlanmamıştır. Yani Hz. Peygamber tarafından söylendiği sabit değildir. Bu durumda rivayetin mevzû olma ihtimali yüksektir.

11- “Garip Olarak Ölen Şehittir.”

Yesevî bu rivayeti orijinal Arapça metni ile aşağıdaki hikmette zikretmiştir:

Devam tutuşturur görün, beni gurbet ateşi,
Gariblikte bulmadım ben halaveti.
“Men mâte garîban” deyip hadis söyledi,
“Fekad mâte şahîdan” deyip alan var mı?⁴⁴

Tahrîc ve Değerlendirme

İbn Mâce'nin “garip olarak ölen kimse” bab başlığıyla yer verdiği benzer rivayeti⁴⁵, Beyhakî ve Deylemî de eserlerinde zikretmişlerdir.⁴⁶ Rivayet mevdûât kitaplarında da yer almaktadır.⁴⁷ Bu durum rivayetin çok zayıf veya mevzu olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

12- “Allah'tan Bağışlanmamı Dilerim Veya Allah'ın Günahlarımı Bağışlamasını İsterim.” Manasında Kullanılan “Estağfirullah” Kelimesi, Dîvân-ı Hikmet' teki Birçok Hikmette Yer almaktadır.

Gelin dostlar Allah zikrini daima söyleyin
Allah zikri gönül ülkesini açar dostlar
Estağfirullah ve istağfarı dinmeden söyleyin
Lanetli şeytan beden ülkesinden kaçır dostlar⁴⁸

⁴³ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 287.

⁴⁴ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 410.

⁴⁵ İbn Mâce, “Cenâiz”, 61 (h. no:1613-14). Burada “*Gurbette ölen şehittir.*” rivayetine yer verilmiştir.

⁴⁶ Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, c. VII, s. 173 (h. no: 9895); Ebü Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye, *Kitâbu Firdevsi'l-ahbâr*, tahk. Fevâz Ahmed Zemrelî, Muhammed el-Mu'tasimibillah el-Bağdâdî, Beyrut 1987, c. I, s. 227.

⁴⁷ Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-Leâliu'l-mesnûa*, I-II, Beyrut 1983, c. II, s. 112; Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Alî el-Fettenî, *Tezkiratü'l-Mevzûât*, Beyrut trz., c. I, s. 216.

⁴⁸ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 190.

Benim hikmetlerim Allah'ın nimeti
Seher vaktinde dese, estağfirullah. ⁴⁹

Estağfir ve istiğfarı eyle uzak şeytandan;
Şeytan seni azdırır, selamet ver seherde. ⁵⁰

Tahrîc ve Değerlendirme

“Estağfirullah” demeyi Yesevî yukarıdaki beyitlerde karinelerle hadis-
lere dayandırdığını anlamaktayız. Çünkü Hz. Peygamber sahâbilerine sık
sık Allah'a tevbe ve istiğfarda bulunmalarını emir ve tavsiye buyurmuş,
kendisinin de günde en az yüz defa “Esteğfirullah” dediğini ifade etmiştir.
Yesevî'de de aynen bunu görmekteyiz. İlgili hadis şöyledir:

İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyur-
muştur: “*Ey insanlar! Allah'a tevbe ediniz. Zira ben O'na günde yüz defa
tevbe ediyorum.*”

Tahrîc ve Değerlendirme

Hadisi Müslim rivayet etmiştir.⁵¹ Konuyla ilgili pek çok hadis muteber
kabul edilen hadis kitaplarında mevcuttur. ⁵²

b) Hoca Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Meal ve Mana Olarak Zikrettiği Hadisler

Bu kısımda hadislerin tespiti, kaynaklarına işaret ve tahrîc çalışması es-
nasında şöyle bir uygulama takip edilecektir: Meal ve mana olarak hadis
önce Dîvân-ı Hikmet'te hangi hikmette geçtiği araştırılacak, sonra ilgili
hikmet verilecektir. Akabinde meal ve manaya uygun olduğu görülen hadi-
sin metni verilerek tahrîc ve değerlendirmesi dipnotta yapılacaktır.

1- İşe Besmele İle Başlamak

Müslüman kimse hayırlı, doğru ve faydalı olan her işe besmele ile baş-
lar. Nitekim Hoca Ahmed Yesevî de öyle yaparak Hikmetlerine besmele
ile başlamıştır.

Bismillah deyip beyan ederek hikmet söyleyip

⁴⁹ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 430.

⁵⁰ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 116.

⁵¹ Müslim, “Zikir”, 41.

⁵² Bkz. Ebû Dâvûd, “Vitr” 26; İbn Mâce, “Edeb”, 57; Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, tahk. Fevâz Ahmed Zemrelî, Hâlid es-Seb' el-Alemî, I-II, Beyrut 1987, “Rikâk”, 15; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, c. IV, s. 211.

Taleb edenlere inci, cevher saçtım ben işte.⁵³

Hz. Peygamber, her işe Besmele ile başlamak gerektiğini, Allah'ın adı ile başlanmayan bütün işlerin sonunun feyiz ve bereketten yoksun olacağını ifade buyurmuştur. Nitekim Ebû Hureyre, Resûlullah (s.a.s.)'ın şöyle buyurduğunu nakleder:

*“Besmele (Bismillâhirrahmânirrahîm) ile başlanmayan her hayırlı ve meşru iş bereketsiz ve sonuçsuzdur.”*⁵⁴

2- Gece İbadeti

Hoca Ahmed Yesevî'nin eserinde manevi tekâmül açısından üzerinde durduğu önemli konulardan biri de gece ibadetidir. Hikmetlerinde konuyla ilgili diğer söylediklerinin bir kısmı şöyledir:

Gece-gündüz taat kıldı seyyid, ebrâr,
Yemeden-içmeden gençliğinde güzel huylu.
Ümmet için kaygı ile oldu uykusuz,
Resûlullah tabiatını bilmez misin?

Tan atana kadar iki ayak tamam şişti,
Ata-ana, İbrâhîm'den dahi geçti.
Dileyip ümmet kaygı ile aklı şaştı,
Ey Şeyh ey, görüp ibret almaz mısın?⁵⁵

Bu ifadelerin bir kısmı sanki bize Hz. Peygamber'le anlatılan hususları ve akabinde söylediği sözleri hatırlatmaktadır:

Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre Nebî (s.a.s.), geceleri ayakları şişip çatlayınca kadar namaz kılardı.

Hz. Âişe: “Niçin böyle yapıyorsunuz (neden bu kadar meşakkate katlanıyorsunuz) ey Allah'ın Resulü? Oysa Allah sizin geçmiş ve gelecek hatalarınız affedildi.” denince, Resûlullah (s.a.s.): “Şükreden bir kul olmayayım mı?” buyurdu.

Hadis muteber kabul edilen hadis kitaplarında yer almaktadır.⁵⁶

⁵³ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 63.

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, tahk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Beyrut 1991, c. II, s. 359. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, “Salât”, 121, 122; İbn Mâce, “Tahâret”, 41.

⁵⁵ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 390.

⁵⁶ Buhârî, “Teheccüd”, 6; Müslim, “Münâfikîn”, 79-81; Tirmizî, “Salât”, 187 (h. no:412); Nesâî, “Kıyâmu'l-Leyl”, 17; İbn Mâce, “İkâme”, 200. Geniş tariki için bkz. Buhârî, “Tefsir”, (Fetih) 2; Müslim, “Sifâtu'l-Münâfikîn”, 81; İbn Hibbân, *Sahîhi İbn Hibbân*, Ürdün trz., s. 157, (h. no: 619).

3- Seher Vaktini Değerlendirmek

İbadet etme zamanı bilhassa da nafile ibadet etme vakti olarak Yesevî'nin en çok üzerinde durduğu noktalardan biri; seher vakitlerinin iyice değerlendirilmesi, o zamanlarda uyanık olunup ibadet, dua, istiğfar ve niyazda bulunulmasını istemesidir. Ahmed Yesevî ellinci hikmetinin tamamını bu konuya hasretmiş⁵⁷, hatta 25, 74 ve 93. hikmetlerin de seherle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca fırsat buldukça diğerlerinde de buna temas ve işaretlerde bulunmuştur.

Ne hoş tatlık Hakk yâdı seher vakti olanda;
Baldan tatlı Hû adı seher vakti olanda.

Seher vakti kalkanlar, cânı feda eyleyenler,
Aşk ateşinde yananlar seher vakti olanda.

Seher vakti hoş saat, kalkana olur rahat,
Açılır devlet, saadet seher vakti olanda.⁵⁸

Hz. Peygamber, sabahın erken saatlerini yani seher vakitlerini feyizli kılması için Allah'a dua etmiş, ümmetinin dikkatini bu saatleri değerlendirmeye çekmeye çalışmıştır. Bu saatler, ibadet, tevbe ve istiğfar zamanları olmalıdır.⁵⁹

Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu:

“Her gece Rabbimiz, gecenin son üçte biri kalınca en yakın semâya iner ve: “Kim bana dua ediyor ona icabet edeyim, kim benden bir şey istiyor ona vereyim, kim bana istiğfar ediyor onu mağfiret edeyim.” buyurur.”

Hadisi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.⁶⁰

4- Yetim ve Gariplere Kucak Açmak ve Yardımcı Olmak

Hoca Ahmed Yesevî bu konuyu eserinde büyük bir dikkat ve titizlikle işleyerek toplumun zayıf ve güçsüz bu kesiminin sahiplenilmesini ve onlara her zaman yardım edilmesini, Hz. Peygamber'in kişiliğinden ve sözlerinden aldığı ilham, ışık ve irfanla dile getirmiştir.⁶¹ Hikmetlerinde konuyla ilgili söylediklerinin bir kısmı şunlardır:

Resul dedi ona: “Ben de yetimim;
Yetimlikte, gariplikte yetişmişim.”

⁵⁷ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 151-152.

⁵⁸ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 217.

⁵⁹ Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, c. I, s. 132; Nevzat Aşık, “Yesevî'nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi”, s. 395.

⁶⁰ Buhârî, “Tevhid”, 35; “Teheccüd”, 14; Müslim, “Müsâfirin”, 168.

⁶¹ Nevzat Aşık, “Yesevî'nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi”, s. 389.

Muhammed dediler: “Her kim yetimdir,
Biliniz, o benim has ümmetimidir.”

Yetimi görerseniz, incitmeyiniz;
Garibi görerseniz, dağ etmeyiniz.⁶²

Hayır ve cömerdlik eyleyenler, yetim gönlünü alanlar,
Çehar-yâr’lar yoldaşı, Kevser dudağında gördüm.

Zâlim olup zulmeden, yetim gönlünü ağrıtan,
Kara yüzlü mahşerde, kolunu arkada gördüm.⁶³

Hz. Peygamber’in ana babadan yetim kalarak büyüdüğü bilinen bir husustur. Yetimliğin ve garipliğin ne demek olduğunu elbette kendileri çok iyi bilirler. Resûlullah her fırsatta yoksul, yetim, mazlum ve kimsesizlere kucak açmış, bunların toplumu meydana getiren kimseler için, kendilerini Allah rızasına ve Cennete kavuşturacak birer cân simidi olduğunu daima ifade buyurmuştur.⁶⁴

Yetim, garip, yoksul, mazlum ve buna benzer bîçâre kimselere destek vermek, yardımcı olmakla ilgili hadis külliyatı içerisinde Peygamber sözleri sayılamayacak kadar çoktur. Hz. Peygamber’in bu konuda söylediklerinin birkaç tanesini zikredecek olursak;

*“Allah katında evlerin en hayırlısı, içinde ikram ve saygı gören yetimin bulunduğu evdir, en kötüsü de kendisine iyi davranılmayan itilip kakılan yetimin bulunduğu evdir.”*⁶⁵

*“Kim bir yetimin başını okşarsa elinin değdiği saç telleri adedince sevap kazanır.”*⁶⁶

5- İnsanın Kendini (Özünü) Bilmesi

Yesevî’ye göre insanın kendisini bilmesi Hakk’ı bilmesi demektir. Hikmetlerinde şöyle der:

Kendini bildi ise, Hakk’ı bildi;
Allah’tan korktu ve insafa geldi.⁶⁷
Allah de ey Kul Ahmed özünü bil
Özünü bilince ilmin ile amel kıl⁶⁸

⁶² Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 131.

⁶³ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 156.

⁶⁴ Nevzat Aşık, “Yesevî’nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi”, s. 387.

⁶⁵ İbn Mâce, “Edeb”, 6.

⁶⁶ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, c. V, s. 250.

⁶⁷ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 429.

⁶⁸ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 162.

Bu ifadeler “Nefsini bilen Rabb'ini de bilir.” rivayetinin manasını hatırlatmaktadır. Rivayetin önemine binaen tahrîc ve değerlendirmesini burada zikretmek istiyoruz.

Tasavvuf literatüründe⁶⁹ ve Yesevî'nin eserinde mana olarak zikredilen bu veciz ifade hadis kitaplarında tespit edilememiştir. Sadece Du'afâ ve Mevdûât kitapları buna yer vermişler ve tenkit etmişlerdir. Bu sözü Sehâvî, Aclûnî, Aliyyü'l-Kârî, Derviş el-Hût, Zerkeşî ve İbn Ömer eş-Şeybânî eserlerine almışlar, hemen hemen aynı bilgileri vermişlerdir. Bu bilgiler de şöyledir: “Sem'ânî, bu sözün merfu olarak bilinmediğini, ancak Yahyâ b. Muaz'ın sözü olarak rivayet edildiğini söyler.”⁷⁰ Yine bu eserlere göre bu sözün Ebû Saîd Ahmed b. İsâ el-Harrâz'a nispet edildiği nakledilir.⁷¹ Ebû Talib el-Mekkî ise Hz. Ali'ye nisbet etmektedir.⁷² Aclûnî ve Aliyyü'l-Kârî İbn Teymiyye'den bu sözün mevzû olduğunu naklederler.⁷³ Ayrıca Aliyyü'l-Kârî bu sözün “*Nefsini aşıklık yapan (beyinsiz)den başka, kim İbrâhîm dininden çevirir?*”⁷⁴ âyetinden istifade edilerek söylendiğini belirtir.⁷⁵ Elbânî ise aslının bulunmadığını ifade etmiştir.⁷⁶ Bütün bunlardan çıkan netice, bu sözün Hz. Peygamber'in sözü olmadığıdır. Ayrıca İzmirli İsmail Hakkı bunun gibi hadislerin, muhaddisler yanında hadis-i Nebî olmadığını söylemiştir.⁷⁷

Tasavvufta nefis muhasebesi önemli bir yer tutar ve bu tezkiye metodunun “*Hesaba çekilmeden önce kendi kendinizi sorguya çekin.*” hadisinden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Ahmed Yesevî öz eleştiriye pek önem verdiği için olacak ki, hikmetlerinde bu hadisin izlerini sık sık görmek mümkündür:

Elli yaşta “Erim” dedim, amelim zayıf
Kan dökmedim gözlerimden, bağrımı ezip
Nefsim için yürür idim, it gibi gezip;
Zâtı ulu Rabb'im, sığıncı geldim sana⁷⁸

⁶⁹ Bkz. Ebû'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî el-Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1996, s. 310.

⁷⁰ Sehâvî, *Mekâsîd*, s. 657, (h. no: 1149); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, c. II, s. 262, (h. no: 2532); Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâr*, s. 337, (h. no: 506); Derviş el-Hût, *Esne'l-metâlib*, s. 446, (h. no: 1436).

⁷¹ Derviş el-Hût, *Esne'l-metâlib*, s. 447.

⁷² Ebû Tâlib el-Mekkî, *İlmü'l-kulûb*, s. 59.

⁷³ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, c. II, s. 262; Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâr*, s. 337

⁷⁴ Bakara, 2/130.

⁷⁵ Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâr*, s. 338.

⁷⁶ Elbânî, *Daife*, c. I, s. 165.

⁷⁷ İzmirli İsmail Hakkı, *Siyer-i Celile-i Nebeviyye*, s. 96; Yusuf Açık, “Nefsini Bilen Rabb'ini Bilir Hadis mi Kelam-ı Kibar mı?” *SDÜİFD*, Isparta 1998, sy. 5, s. 173-200.

⁷⁸ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 77.

Elli yedi yaşta ömrüm yel gibi geçti
Ey dostlar, amelsizim, başım kurudu

Gözümü yumup tâ açınca erişti altmış
Bel bağlayıp ben eylemedim bir iyi iş

Altmış birde pişmanım günahımdan
Ey dostlar, çok korkuyorum İlâh'ımdan⁷⁹

Bu hadis de Resûlullah tarafından söylenmiş yani merfû değil, mevkuf bir hadistir. Bu söz Hz. Ömer tarafından söylenmiş bir sözdür. Ömer b. el-Hattâb bir hutbesinde şöyle demiştir: “Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz. (Amelleriniz) tartılmadan evvel kendi yaptıklarınızı tartınız.”⁸⁰

6- Ölmeden Önce Tevbe

Hoca Ahmed Yesevî eserinde tevbe üzerinde çok durmakla birlikte ölmeden önce tevbe etme hususuna ayrı bir vurgu yapmaktadır. Hikmetlerinde şöyle der:

Bir gün senin ömrünün yaprağı sararınca
Ecel gelmeden tevbe eyle ey câhil⁸¹

Kul Hoca Ahmed tevbe eyle ölmeden önce
Al yanağın kabirde yatıp solmadan önce⁸²

Bu ifadeler bize Hz. Peygamber'in şu hadisini hatırlatmaktadır: Câbir b. Abdillah'ın rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.s.) (bir gün) bize hutbe irat etti ve şöyle buyurdu:

“Ey insanlar! Ölmeden evvel Allah'a tevbe ediniz! Sizi meşgul edecek birtakım sıkıntı ve meşakkatlerle karşılaşmadan evvel, sâlih amellere koşunuz! Allah'ı çok çok zikretmek ve gizli açık bol bol sadaka vermek suretiyle, O'nun, üzerinizdeki hakkını ifâya gayret ediniz ki rızka nail olasınız, yardım göresiniz ve ıslah edilesiniz!”⁸³

7- Kırklarla Beraber Olmak

Tasavvufî düşüncenin en önemli özelliklerinden biri de ricâlû'l-gayb

⁷⁹ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 79.

⁸⁰ Tirmizî, “Sıfatu'l-Kıyâme”, 25, (h. no: 2459); Ebû Ca'fer Muhammed b. Osmân b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-asâr*, tahk. Saîd Muhammed el-Lehhâm, Beyrut 1989, c. VII, s. 96, (h. no: 34459).

⁸¹ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 83.

⁸² Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 239.

⁸³ İbn Mâce, “İkâme”, 78, (h. no: 1081).

anlayışıdır. Ricâlû'l-gayb âlemde tasarruf sahibi gizli ve âşikâr velîler topluluğuna verilen isimdir.⁸⁴ Ricâlû'l-gayb adı verilen kişilerin sayısı ve görevleri, kaynaklara göre farklılıklar gösterir. Hücvîrî (ö. 470/1077)'ye göre dört bin kişilik bir velîler topluluğu vardır. Bunlar mektûmdur, yani gizlidir. Bu hususa dair haber ve hadisler nakledilmiştir. Ulu ve Yüce Allah'ın dergâhında bulunan ve ehl-i hâl ve akd komutan velîlere gelince; Bunların sayısı üç yüzdür. Bunlara ahyâr ismi verilir. Diğer kırk tanesine abdal adı verilir. Sayıları yedi olan velîler topluluğuna ebrâr denilmiştir. Dört tanesine ise evtâd ismi verilmiştir. Diğer üç tanesine de nukabâ denilir. Bir tanesine de kutb ve gavs adı verilmiştir. Bütün bunlar yekdiğeri tanırılar. Yapılacak işler hususunda bazıları diğer bazılarının iznine muhtaç olurlar. Nakledilen haberler bu hususu ifade etmektedir. Bunların sıhhati üzerinde Ehl-i sünnet'in icmaı vardır.⁸⁵ Yesevî de eserinde ricâlû'l-gayb diye adlandırılan kişiler içerisinde yer alan kırklardan bahsetmektedir:

Üç yaşında Kırklar gelip hâlimi sordu;
O sebepten altmış üçte girdim yere.⁸⁶

Kırklar ile şarap içtim, yoldaş oldum;
İç ve dışım Hakk nuruna doldu dostlar.⁸⁷

Bu ifadeler bize şu rivayetleri hatırlatmaktadır:

Şurayh b. Ubeyd anlatıyor: *Hz. Ali Irak'ta iken yanında Şam ehlinden bahsedildi ve «Ey müminlerin emiri! Onlara lânet oku denildi. Hz. Ali: -Hayır! Ben Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu işittim: "Abdallar Şam'da bulunurlar. Onlar kırk kişidirler. Onlardan biri ölürse Allah onun yerine bir başkasını getirir. Onların (duaları) sebebiyle yağmura kavuşulur ve düşmana karşı yardım gelir. Şam ehlinden azap onların (duaları) sebebi ile kaldırılır." Şurayh'tan diğer bir rivayette bu son kısım "Yer ehlinden bela ve boğulma onların (duaları) sebebi ile kaldırılır." şeklindedir.*⁸⁸

⁸⁴ Süleyman Uludağ, "Ricâlû'l-Gayb", *DİA*, İst. 2008, c. XXXV, s. 81.

⁸⁵ Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi*, s. 330. Ancak burada Hücvîrî icmanın nerede olduğunu ve delilini belirtmemektedir. Bu da mücerred delilsiz bir icma olur mu? sorusunu akla getirmektedir.

⁸⁶ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 67.

⁸⁷ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 74.

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel'in Şurayh b. Ubeyd'den rivayet ettiği hadisi Abdürrezzâk da "Sıffin savaşında bir kişi: Allah'ım! Şamlılara lânet et, diye beddua edince, Hz. Ali ona şöyle dedi: "Şamlıların hepsine toptan lânet etme.(üç defa tekrar ederek) Çünkü orada abdal vardır" şeklinde Abdullah b. Safvân'dan nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 112. Heysemî, Ahmed b. Hanbel rivayetinin isnadı hakkında, ricâlinin Şurayh b. Ubeyd dışında Buhârî ve Müslim'in ricalinden olduğunu belirtmiştir. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, c. X, s 62. Bu tarikin Şurayh'ın Hz. Ali ile karşılaşmaması sebebiyle münkâtı olduğu söylenmiştir. Bkz. Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâr*, s. 102. İsnadı problemlili olan rivayete

Abdullah İbn Mes'ûd'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Ümmetimden kırk kişi Hz. İbrâhîm'in kalbi üzere bulunur. Onların duaları vesilesiyle Allah yer ehlinden (belaları) defeder. Bunlara abdal denilir. Onlar bu dereceye ne namazları ne oruçları ne de sadakaları sebebiyle ulaşmışlardır. Ashâb: “Ne ile ulaştılar bu dereceye? diye sorduklarında, Resûlullah (s.a.s.): “Cömert olmaları ve Müslümanlara nasihat etmeleri sebebiyle”* buyurmuştur.⁸⁹

8-“Beni Talep Eden Bulur.”

Yesevî hikmetlerinde bu hususta şunları dile getirir:

Kul Hoca Ahmed söyler gece-gündüz, yâ Rab, seni,
Hıçkırıp ağla, aşkın ile gece-gündüz
Bulur bende yürüse daima isteyip seni,
“Fetlubni tecidni” deyip söylemedi mi?⁹⁰

Bu ifadeler bize şu rivayeti hatırlatmaktadır: Resûlullah (s.a.s.) Rabb'inden naklen anlatıyor: “Allah şöyle buyurdu: ‘Beni bilen talep eder. Beni talep eden bulur. Beni bulan sever. Beni seveni öldürürüm. Bir kimseyi öldürürsem diyeti bana düşer. Bir kimsenin diyeti bana düşünce onun diyeti bizzat Ben olurum.’”

Hadis kaynaklarında rivayetin kaynağını tespit edemedik. Rivayete bazı tâlî kaynaklarda atıflar bulunmaktadır. Hadis olmadığı açıktır.⁹¹

son derece ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

⁸⁹ Ebû Nuaym eserinde iki tarihinin olduğunu belirttiği rivayeti, rivayetlerden A'meş'in Zeyd'den olan tarihini garip telakki etmekte, kendisi ise Ebû Recâ hadisini naklettiğini belirtmektedir. Ebû Nuaym, *Hilye*, c. IV, s. 173. Hadisi Taberânî de nakletmekte, Heysemî ise, Taberânî'nin hadisi Sabit b. Ayyâş'tan, o da Ebû Recâ el-Kelbî'den rivayet ettiğini belirtmekte, bu ikisini de tanımadığını söylemektedir. Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mücemü'l-kebîr*, tahk. Hamdî Abdülmecid es-Silefî, I-XXV (arada bazı ciltler henüz bulunmuş değil), Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut trz., c. X, s. 181, (h. no: 10390); Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, c. X, s. 63. Zerkeşî, Hanâbile'den *Muğni* sahibi İbn Kudâme'nin rivayet hakkındaki garib görüşünü nakletmektedir. Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî, *et-Tezkire fi'l-ehâdîsi'l-müştehire*, tahk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut 1986, s. 144. Aclûnî eserine Suyûtî risâlesine almakta, Elbânî ise “daifun cidden” hükmünü vermektedir. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, c. I, s. 26; Suyûtî, *el-Haberu'd-dal*, (*el-Hâvî* içinde), c. II, s. 463; Elbânî, *Dai'fe*, c. III, s. 669. İsnadı sağlam olmayan rivayetin metni de İslâm'a ters gözükebilecek unsurlar ihtiva etmektedir.

⁹⁰ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 382.

⁹¹ Sadreddin Konevî, *Kırk Hadis (Tasavvufî Yorumlarıyla)*, çev. Harun Ünal, Vahdet Yayınevi, İst. 1984, s. 86-87. Ayrıca bkz. Enbiya Yıldırım, “Hâmid-i Veli'nin Kırk Hadis Şerhi”, *Dicle Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, VIII/2.

9- “İlim İkidir.”

Yesevî hikmetlerinde bu hususta şunları dile getirir:

İlim iki inci beden ve câna rehberdir
Cân âlimi Hazret'ine yakındır
Muhabbetin şarabından içer
Öyle âlim, gerçek âlim olur dostlarıma⁹²

Bu ifadeler bize şu rivayeti hatırlatmaktadır: Hz. Âişe, Resûlullah'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: “*İlim ikidir: Bir ilim var ki kalpte sabittir. Bir ilim de var ki lisandadır. İşte o, Yüce Allah'ın kullarına hüccetidir.*”

Rivayeti Abdullah İbn Mübârek Kitâbu'z-zühd'ünde Dârimî Sünen'inde, Ebû Ömer Yûsuf ibn Abdi'l-Ber el-Kurtubî, Câmiu beyâni'l-ilm'inde Hasan Basrî'den mürsel olarak rivayet etmişlerdir.⁹³ Câmiu beyâni'l-ilm'i tahkik eden Ebû'l-Eşbâl ez-Zâhirî bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir. Rivayetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

10- Şefaât

Yesevî hikmetlerinde bilhassa Hz. Peygamber'in genel ve kapsamlı şefaatin (şefaât-i uzmâ) şöyle dile getirir:

Bütün halklar Âdem Ata'ya doğru ardınca gidince
“Ey babamız şimdi bizi kolla” deyince
“Ruhsat yok, benden geçti evlat” deyince
“İbrâhîm'e gidelim” deyip söyler imiş

İbrâhîm'e gidip söyleyince Âdem Ata
“Şefaât eyle bunlara sen hepsi hata”
O da der “Sizden yakın Âdem Ata”
“Mûsâ tarafına gidelim” deyip söyler imiş

Mûsâ deyince –“Rabbi erini”- dedim o gün
Âcizlikten çıktığım yoktur işte bugün
Gidelim Muhammed'e olup mahzun”
Hepsi Hazret'e doğru gider imiş

Mûsâ deyince, “Ya Muhammed ayak bas
Ümmetlerin cehennem içinde yok oldu”
Muhammed'de iba eyleyip durunca o an

⁹² Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 203 (Hikmet 83).

⁹³ Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-zühd*, tahk. Habîburrahmân el-A'zamî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trz., s. 407. (h. no: 1161); Dârimî, “Mukaddime”, 34 (364, 365); Ebû Ömer Yûsuf ibn Abdi'l-Ber el-Kurtubî, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlih*, Beyrut trz. c. I, s. 661, (h. no: 1150).

Mûsâ bırakmayınca birlikte varır imiş.

Tacını alıp kısıp koyup arş altında
Feryad edip ağlayıp durunca işte o günde
“Ya Kadîr, Ya Gafûr” dediğinde
“Ya Habibim başını kaldır.” deyip söylerimîş

Alıp gel ümmetini dergâhıma
Bağışlayım hepsini ben sizlere
Dâhil eyleyim hepsini cennetime”
Böyle diyerek Hakk’tan nida gelir imiş⁹⁴

Bu ifadeler bize aşağıdaki rivayetin bir kısmını hatırlatmaktadır.

Ebû Hureyre anlatıyor: Resûlullah’a bir gün bir et (yemeği) getirdiler. Ve kol tarafından bir parçayı kendilerine takdim ettiler. Çünkü Resûlullah kol etini severdi. Ondan dişleri ile bir lokma kopardı. Sonra şöyle buyurdu: “Kıyamet gününde insanların efendisi benim. Bu neden (böyle) biliyor musunuz? (Açıklayayım) Kıyamet gününde Allah gelmiş geçmiş bütün insanları düz bir yere toplayacak, öyle ki çağırın, sesini (orada bulunanların) hepsine duyurabilecek, göz hepsini görebilecek. Güneş yaklaşacak. Gam ve sıkıntı, insanların tahammül edemeyecekleri ve takat getiremeyecekleri dereceye ulaşacak. Öyle ki insanlar: ‘İçinde bulunduğumuz şu hâli ve sizlere şefaate edecek birini görmüyor musunuz?’ demeye başlayacaklar. Birbirlerine: ‘Babanız Âdem var!’ derler ve ona gelerek: ‘Ey Âdem! Sen insanların babasıdır. Allah seni kendi eliyle yarattı, kendi ruhundan sana üfledi. (Bütün isimleri sana öğretti.) Meleklerine senin önünde secde ettirdi. Seni cennete yerleştirdi. (Allah katında itibarın, makamın var.) Rabb’in nezdinde bizim için şefaatte bulunmaz mısın? Bizim şu hâlimizi, başımıza şu geleni görmüyor musun?’ derler. Hz. Âdem de: ‘Rabb’im bugün Öyle bir gazaba geldi ki, ne bundan önce böyle bir gazap etmişler; ne de bundan sonra böyle bir gazap eder. O bana (cennetteki) ağaçtan (yemeği) yasak etti de ben ona isyan ettim. Nefsim! Nefsim! Nefsim! Siz benden başkasına gidin; Hz. Nûh’a gidin!’ diyecek. Bunun üzerine Hz. Nûh’a gelerek: “Ya Nûh, sen yeryüzüne gönderilen ilk resulsün; Allah sana şükreden kul demişti; bize Rabb’in huzurunda şefaate et; hâlimizi görmüyor musun? Başımıza geleni görmüyor musun?” diyecekler. Hz. Nûh onlara : ‘Gerçekten Rabb’im bugün öyle bir gazaba geldi ki, ne bundan önce böyle bir gazap etmiştir; ne de bundan sonra böyle bir gazap eder. Hem benim vaktiyle ettiğim bir bedduam vardır ki, onu kavmime etmişim. Nefsim! Nefsim! Nefsim! Siz Hz. İbrâhîm’e gidin’ diyecek. Müteakiben Hz. İbrâhîm’e gelerek: “Sen Nebiyullah ve yeryüzü halkından Allah’ın halilisin, bize Rabb’in huzurunda şefaate et, hâlimizi görmüyor musun? Başımıza geleni görmüyor

⁹⁴ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 249.

musun?” diyecekler. Hz. İbrâhîm onlara: “Gerçekten Rabb'im bugün öyle bir gazaba geldi ki, ne bundan önce böyle bir gazap etmiştir. Ne de bundan sonra böyle bir gazap eder.” diyecek ve vaktiyle yaptığı tevriyelerini anarak: Nefsim! Nefsim! Nefsim! siz başkasına gidin; Hz. Mûsâ'ya gidin” diyecek. İnsanlar Hz. Mûsâ'ya gelecekler ve: ‘Ey Mûsâ! Sen Allah'ın peygamberisin. Allah seni, risâletiyle ve hususî kelâmıyla insanlardan üstün kıldı. Bize Allah nezdinde şefaatte bulun. İçinde bulunduğumuz hâli görmüyor musun?’ diyecekler. Hz. Mûsâ da onlara: ‘Gerçekten Rabb'im bugün öyle bir gazaba geldi ki, ne bundan önce böyle bir gazap etmiştir; ne de bundan sonra böyle bir gazap eder. Hem ben (vaktiyle) öldürmeğe memur olmadığım bir insan öldürdüm: Nefsim! Nefsim! Nefsim! Benden başkasına gidin. Hz. İsâ'ya gidin’ diyecek. İnsanlar Hz. İsâ'ya gelecekler ve: ‘Ey İsâ, sen Allah'ın peygamberisin ve Meryem'e attığı bir kelâmısın ve kendinden bir ruhsun. Üstelik sen beşikte iken insanlara konuşmuşsun. Rabb'in nezdinde bize şefaate et! İçinde bulunduğumuz şu hâli görmüyor musun?’ diyecekler. Hz. İsâ onlara : ‘Gerçekten Rabb'im bugün Öyle bir gazaba geldi ki, ne bundan önce böyle bir gazap etmiştir; ne de bundan sonra böyle bir gazap eder Hz. İsâ şahsıyla ilgili bir günah zikretmeksizin. Nefsim! Nefsim! Nefsim! Benden başkasına gidin! Hz. Muhammed'e gidin’ diyecek. Bunun üzerine bana gelerek:

“Ey Muhammed! Sen Allah'ın peygamberisin, bütün peygamberlerin sonuncususun. Allah senin gelmiş geçmiş bütün günahlarını affetmiştir; bize Rabb'in huzurunda şefaate eyle, hâlimizi görmüyor musun? Başımıza geleni görmüyor musun?” diyecekler. Ben de kalkarak arşın altına geleceğim ve (orada) Rabb'ime secdeye kapanacağım. Sonra Allah bana öyle fütuhât verecek ve bana güzel hamd ü senalardan öyle şeyler ilham buyuracak ki, öyle fütuhâtı benden önce kimseye ihsan etmemiştir. Sonra:

‘Ey Muhammed, başını kaldır ve iste; (istediğin) sana verilecek! Şefaate talep et; Şefaatin yerine getirilecek’ denilecek. Ben de başımı kaldıracacağım ve: ‘Ey Rabb'im, ümmetim! Ey Rabb'im, ümmetim! Ey Rabb'im, ümmetim!’ diyeceğim. Bunun üzerine: ‘Ey Muhammed! Ümmetinden, üzerinde hesap olmayanları cennet kapılarından sağdaki kapıdan içeri al! Esasen onlar diğer kapılarda da insanlara ortaktırlar!’ denilecek. Nefsim kudret elinde olan Zât-ı Zülcelâl'e yemin olsun ki cennet kapısının kanatlarından iki kanadının arasındaki mesafe, Mekke ile Hecer arasındaki veya Mekke ile Busra arasındaki mesafe kadardır.”

Hadisi Müslim rivayet etmiştir.⁹⁵

⁹⁵ Müslim, “İmân”, 327. Ayrıca bkz. Buhârî, “Enbiyâ”, 3, 8; Tirmizî, “Kıyâmet”, 11, (h.no: 2436).

Sonuç

Buraya kadar yaptığımız incelemede Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet adlı eserlerinde Hz. Peygamber'e nispet ederek metnine yer verdiği toplam on iki hadis incelenmiş, tahrîc ve değerlendirmesi yapılmıştır. Mana ve meal olarak işaret ettiği hadislere yer verilse de hangi hadis metninin içine girdiği tam bilinmediği için burada onlar değerlendirilmemiştir. İncelenen on iki hadise baktığımızda, bunların iki tanesi sahih hadis kitaplarında, diğerleri zayıf ve mevzû hadisleri toplayan eserlerde yer almaktadır. Zayıf ve mevzû hadisleri toplayan eserlerde yer alan rivayetlerle ilgili olarak “zayıf” ve “çok zayıf”, “aslı yoktur”, “kaynağı tespit edilememiştir”, “kaynaklarda yer almamaktadır”, “Hz. Peygamber tarafından söylendiği sabit değildir ve mevzûdur” olduğu şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bu da eserde yer alan hadislerin çoğunun makbul değil, merdud olduğunu göstermektedir. Bundan da Yesevî bir mürşit ve davetçi kimliğiyle, hadislere eserlerinde yer verirken hadisin sahih, zayıf ve mevzû olduğuna bakmaksızın anlattığı konuya uygun düşen rivayeti almayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Onun için önemli olan anlatacağı konuya delil olacak rivayeti bulmasıdır. Ayrıca Yesevî'nin rivayet ettiği hadislerin hiçbirinin isnadına rastlanmamakta, sadece metinlere yer verilmektedir. Bu da onun, rivayetin vermek isteği mesajı önemseydiğini, rivayetin hangi kaynaktan geçtiğini belirtmeyerek kaynak vermeyi önemseymediğini göstermektedir. Bu konuda Yesevî'de önemli ve fark edilir bir zaaf göze çarpmaktadır. Bahse konu olan hususlarda muhaddisler gibi titiz davranmadığı ve bu gibi konularda hadis usulü kurallarına ve metin tenkidi kriterlerine önem vermediği görülmektedir. Dolayısıyla onun bu dalda derin bilgi sahibi ve meslekten bir hadisçi olmadığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen, hadise/sünnete değer veren, ona bağlı olan ve eserlerinde hadislere yer veren bir kişi olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ ve muzîlu'l-ilbâs amme'steherâ mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*, c. I-II, Beyrut 1351.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, tahk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Beyrut 1991.
- Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009.
- Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevdûa*, tahk. Muhammed Lutfî es-Sabbâğ, Beyrut 986.
- el-Alûsî, Ebü'l-Fadl Şihâbuddîn, *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut trz., c. II, s. 72.

- Aşık, Nevzat, “Yesevî'nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri”, *Ahmed-i Yesevî*, haz. Mehmed Şeker-Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 375-399.
- Beyhakî, Ebûbekr Ahmed b. el-Hüseyn (ö. 458/1066), *Şuabü'l-İmân*, tahk. Muhammed es-Saîd b. Besyonî Zağlol, c. I-IX, Beyrut 1990.
- Buhârî, İsmail b. İbrâhîm (ö. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, c. I-VIII, İstanbul trz.
- Derviş el-Hût el-Beyrutî, Ebû Abdillâh Muhammed (ö. 1276/1859), *Es-ne'l-metâlib fi ehâdîse muhtelifeti'l-merâtib*, tahk. Abdurrahman Muhammed bin Derviş el-Hût el-Beyrutî, Beyrut 1991.
- Deylemî, Şûruveyh b. Şehredâr (ö. 509/1115), *Kitâbu firdevsi'l-ahbâr*, tahk. Fevâz Ahmed Zemrelî, Muhammed el-Mu'tasimbillah el-Bağdâdî, c. I-V, Beyrut 1987.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as (ö. 275/888), *Sünenü Ebî Dâvûd*, haz. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut 1988.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-Esbehânî (ö. 430/1039), *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, Dâru'r-Reyhân li't-Turâs, Kahire trz.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, (ö. 386/996), *Kûtu'l-kulûb*, Dâru Sâdır, yrz.-trz.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe ve'l-mevzûa ve eseruha's-seyyiu fi'l-ümme*, c. I-IV, Riyad 1988.
- Ersoy, Arif, “Hoca Ahmed Yesevî'nin Sosyal Yapılanmaya Yönelik Yaklaşımları”, *Ahmed-i Yesevî*, haz. Mehmed Şeker-Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İst. 1996, s. 85-105.
- Fettenî, Muhammed Tahir b. Ali es-Sadîkî el-Hindî (ö. 986/1578), *Tezki-ratü'l-mevzûât*, Beyrut trz.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebûbekr Ahmed b. Ali (ö. 463/1071), *Târîhu Bağdâd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trz.
- Heysemî, Ali b. Ebîbekr (ö. 807/1404), *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, c. I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trz.
- İbn Arrâk, Ali bin Muhammed el-Kinânî (ö. 963/1556), *Tenzîhu's-şerîati'l-mefû'a ani'l-ehâdîsi's-şenâti'l-mevdûa*, tahk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, Abdullah Muhammed es-Siddîk, c. I-II, Beyrut 1981.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed (ö. 235/849), *el-Musanneffî'l-ehâdîsi ve'l-asâr*, tahk. Saîd Muhammed el-Lehhâm, c. I-IX, Beyrut 1989.
- İbn Ebi'd Dünyâ, Ebûbekr Abdullah b. Muhammed (ö. 281/894), *Kitâbu zemmi'd-dünyâ*, tahk. M. Abdülkâdir Ahmed Atâ, Beyrut 1993.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (ö. 275/888), *Sünenü İbn Mâce*, tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trz.

- İzmirli, İsmail Hakkı, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, İstanbul 1332.
- Konevî, Sadreddin, *Kırk Hadis (Tasavvuf Yorumlarıyla)*, çev. Harun Ünal, Vahdet Yayınevi, İst. 1984.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Havâzin (ö. 465/1073), *Kuşeyri Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1981.
- Mâlik b. Enes (ö. 179/795), *el-Muvatta'*, tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, c. I-II, Dâru'l-Hadîs, Kahire trz.
- Müslim, Ebü'l Hüseyin el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *Sahîhu Müslim*, tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut 1983 .
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb (ö. 303/915), *Sünenü'n-Nesâî*, tahk. Mektebu Tahkîki't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1992.
- Sağânî, el-Hasan b. Muhammed (ö. 650/1252), *Mevzûâtü's-Sağânî*, tahk. Necm Abdurrahman Halef, Beyrut 1985.
- Sehâvî, Ebü'l Hayr Muhammed b. Abdurrahmân (ö. 902/1496), *el-Makâsîdü'l-hasene fi beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehirâ ale'l-elsine*, tahk. Muhammed Osman el-Hist, Beyrut 1985.
- Süleyman Uludağ, "Ricâlü'l-Gayb", *DİA*, İst. 2008, c. XXXV, s. 81-83.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebîbekr (ö. 911/1505), *el-Leâliu'l-mesnûa*, c. I-II, Beyrut 1983.
- Tirmizî, Muhammed b. İsbâ (ö. 279/892), *el-Câmiu's-sahîh*, tahk. Kemâl Yûsuf el-Hût, c. I-V, Beyrut 1987.
- Yıldırım, Enbiya, "Hâmid-i Velî'nin Kırk Hadis Şerhi", *Dicle Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, c. VIII, s. 2.
- Yusuf Açıkkel, "Nefsini Bilen Rabb'ini Bilir Hadis mi Kelam-ı Kibar mı?" *SDÜİFD*, Isparta 1998, sy. 5, s. 173-200.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1374), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, tahk. Şuayb Arnaut-M. Nuaym Araksusî, Beyrut 1996.